

Секція 9. Мова і засоби масової комунікації

ВОКАТИВ ЯК ВИРАЗНИК ФОРМУЛИ СОЦІАЛЬНОГО ДЕЙКСИСУ

Єрмоленко С. І.

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української мови

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана

Хмельницького

м. Мелітополь, Запорізька область, Україна

Актуальність дослідження полягає в тому, що зміна соціуму, яка пов'язана із засобами масової комунікації (інтернет, мобільний зв'язок), спричинила до трансформації форм вокатива, якими послуговуються нині українці. Міняється світ і міняється культура мовлення наших сучасників, а це призводить до появи нових слів, граматичних форм, етикетних мовленнєвих формул.

Як відомо, соціальний статус комуніканта визначається і його культурою мовлення, яка передбачає послуговування формами соціального дейксису – відповідними звертаннями, титулами тощо. Наше дослідження ставить за *мету* визначення найбільш поширених форм вокатива у сучасному спілкуванні через вибірку звертань, узятих із сучасної української прози і поезії. Таким чином, ми порівнюємо і зіставляємо вокативи, якими послуговуються люди різних соціальних прошарків у різних ситуаціях мовлення. Для цього ми взяли вибірку з прози (переважно, якщо взаємодія між комунікантами має формальний характер), із поезії (переважно, у разі міжособистісного неформального спілкування).

Питанням «вокатив як виразник формули соціального дейксису» останнім часом цікавилися такі вчені як О. А. Семенюка, В. Ю. Паращук, Ф. С. Бацевич, С. І. Єрмоленко та інші. У своїх попередніх дослідженнях («Вокатив у сучасній

українській мові (на матеріалі прози Оксани Забужко)» [4], «Вокатив як виразник змін у мовленнєвій комунікації (на матеріалі сучасної української прози)» [3], «Вплив персоніфікації на вокатив (на матеріалі сучасної української прози)» [5]) ми неодноразово звертали увагу на нестабільність і варіативність форм вокатива, які зумовлені низкою об'єктивних (засоби масової комунікації) і суб'єктивних (індивідуалізм як напрям розвитку особистості в навчальних закладах різних рівнів акредитації), а також причин, як суто мовних (зміни в правописі, в «живому» мовленні сучасних українців), так і позамовних (вплив інших культур (російської, англійської, польської, румунської, угорської та інших) на українську культуру).

Якщо покликатися на О. А. Семенюка, В. Ю. Паращук, то вони стверджують, що «ступінь формальності у взаємодії комунікантів визначає їхнє спілкування як офіційну інтеракцію (якщо взаємодія між комунікантами має формальний характер) або конверсацією (у разі міжособистісного неформального спілкування) [8, с. 26].

Офіційна інтеракція передає формами соціального дейксису через правила спілкування – «найзагальніші вимоги до одного із учасників інтеракції, скеровані на підтримку комунікації, насамперед пресупозиції спілкування та соціолінгвістичні правила» [2, с. 225]. Наприклад, у романі Оксани Забужко «Музей покинутих секретів» авторка послуговується такими формами соціального дейксису на позначення вокатива в офіційній інтеракції: *Владиславо, ми знайомі вже так багато років...* [6, с. 68]; *Добре питання, Дарино, дякую...* [6, с. 80]; *Слава Україні, друже командир* [6, с. 188]; *Сину мій, тобі треба поєднатися з Господом* [6, с. 206]; *Помоліться за моїх батьків, отче...* [6, с. 214]; *Та ти таки наравду помічна медсестра, дівчино!* [6, с. 214]; *Журналістка, Настю, – це не тільки добре писати...* [6, с. 259]; *Ви, Миколо Семеновичу, обов'язково мусите про це написати...* [6, с. 423]; *Львовзаготзерно, товариш капітан* [6, с. 519]; *То ви гадали зі мною в той спосіб привітатися, пане професоре?* [6, с. 526]; *Щось іще, пані Гелю?..* [6, с. 555]; *Прости мене, Адріяне* [6, с. 567]; *Ех, Дарино Анатолійвно, Дарино*

Анатолійвно... [6, с. 725]; *Пані Дарино! Дарино Анатолійвно!* [6, с. 727]; *Добрий вечір, молоді люди!.. Павло Іванович!.. Вітаємо!* [6, с. 750]. Якщо розглядати звертання в офіційній інтеракції, то вокативи українців мають свої специфічні риси: переважають двокомпонентні конструкції (*пані Гельо, пані Дарино, Дарино Анатолійвно, Миколо Семеновичу, пане професоре, молоді люди, отче, дівчино, друже командир*), у яких визначається рід занять, вік, стать. Найчастіше це літературні форми кличного відмінка (*Миколо Семеновичу, пане професоре, друже командир, Владиславо, Настю, Адріяне, Дарино Анатолійвно*), але трапляються й нелітературні (*Павло Іванович, товариш капітан*). Часто іменникові конструкції вокатива доповнюються займенником (*Сину мій*), цей соціальний дейксис характерний для представників українського духовенства. Для форм соціального дейксису українців є характерною рисою поважне ставлення до реципієнта через вживання ввічливих мовленнєвих форм (*пане, пані, друже, дівчино, отче, молоді люди, друже командир*). Однокомпонентні (*Адріяне, Настю, Владиславе, дівчино, отче*) трапляються значно менше, ніж двокомпонентні. Це вказує на схильність українців в офіційній інтеракції вказувати на соціальний дейксис (за статтю, професією, віком).

На відміну від офіційної інтеракції конвенціоналізм передбачає «концепцію, згідно з якою в основі наукових теорій покладено згоду (конвенцію) між ученими, їх вибір обумовлений міркуваннями зручності, простоти тощо, тобто критеріями, не пов'язаними з їх істинністю (у філософії) [2, с. 220]. Наприклад, Андрій Любка у збірнику поезій «Сорок баксів плюс чайові» послуговується такими вокативами на позначення конверсації: *жінко прекрасна з таким сумним іменем...* [7, с. 5]; *зустрінемося в неклі, хлопче* [7, с. 43]; *Сараєво, серце моє* [7, с. 41]; *Розумієш, собако – вибач, що так тебе називаю...* [7, с. 78]; *Дай мені, дай, ну дай, мила моя...* [7, с. 80]; *дякуй міністру культури, скринько* [7, с. 85]; *І море накочує хвилі, гримить, як твоє ім'я, Любове моя* [7, с. 98]; *Коханий, у мене затримка місячних* [7, с. 114]. Вокативи з точки зору формальної граматики виражені іменниками в кличному відмінку

(жінко, хлопче, собако, серце, скринько), субстантивованими прикметниками (мила, коханий); переважно однокомпонентної структури (жінко, хлопче, скринько), але трапляються й двокомпонентної структури (Любове моя, мила моя, серце моє), а іноді – навіть багатоконпонентної структури (жінко прекрасна з таким сумним іменем). Щодо семантичного вираження вокативів – це особи-загальні назви (жінко, хлопче), особи-власні назви (Любове), тварини (собако), предмети (скринько), органи людини (серце). За розміщенням вокатива у реченні переважають постпозиції (Дай мені, дай, ну дай, **мила моя...**), наступними йдуть препозиції (**Коханий**, у мене затримка місячних), а далі – інтерпозиції (Розумієш, **собако** – вибач, що так тебе називаю).

Для конверсації українців останнім часом є характерним не використання вокатива: заміна його займенником або його відсутність (взагалі не називати реципієнта, послуговуючись наказовими формами дієслова на його позначення), наприклад, у збірнику Андрія Любка є такі форми соціального дейксису: **Слухай**, кажу до неї, я якийсь час поживу в тебе, **ти** ж не проти, так? [7, с. 41]; **Спи, спи**, засинай, я, здається, закохуюся [7, с. 47].

Окрім того, під час конверсації сучасний комунікант часто використовує вокатив не в кличному відмінку, а називному, наприклад: **Наталі Портман**, твоє волосся позбавляє мене розуму... [7, с. 51].

Усі ці мовленнєві зміни, які відбуваються з вокативами нині, зумовлені персоніфікацією особистості – «усвідомлення людиною індивідуальної неповторності, несхожості на інших людей» [1, с. 45]. Таке нівелювання вокативом спричинене скороченням часу спілкування з «живими» людьми за рахунок використання дистанційного спілкування через засоби масової комунікації (інтернет, мобільний зв'язок); ухилення від «живого» спілкування через перевантаження засобами масової комунікації, пов'язаними з роботою та навчанням; інтенсифікацією спілкування за місце роботою; зростання рівня знеосіблення спілкування (ритуальна інтеракція) – спілкування без знайомства. Як результат знеосіблення – скорочується офіційна інтеракція, але збільшується частка конверсації.

Отже, персоніфікація стала причиною ускладнення міжособистісного спілкування, сприяла збільшенню комунікативних конфліктів та інших типів непорозумінь у спілкування українців.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник. Київ : Видавничий цент «Академія», 2004. 344 с.
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень : Підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
3. Єрмоленко С. І. Вокатив як виразник змін у мовленнєвій комунікації (на матеріалі сучасної української прози) / Закарпатські філологічні студії. Випуск 7. Том 1. Ужгород, 2019. С. 15–19.
4. Єрмоленко С. І. Вокатив у сучасній українській мові (на матеріалі прози Оксани Забужко) / Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. Збірник наукових праць. Випуск 36. Том 1. Одеса, 2018. С. 30-33.
5. Єрмоленко С. І. Вплив персоніфікації на вокатив (на матеріалі сучасної української прози) / Південний архів. Збірник наукових праць. Філологічні науки. Випуск LXXVIII. Херсон. 2019. С. 14–18.
6. Забужко О. Музей покинутих секретів : Роман. Київ : Факт, 2009. 832 с.
7. Любка А. Сорок баксів плюс чайові / збірник поезій : Meridian Czernowitz. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута» 2013. 130 с.
8. Семенюк О. А., Паращук В. Ю. Основи теорії мовної комунікації. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 240 с.